

PANIEK IN DE POLDER

Voor Elize, die weet hoe wolken smaken...

JOS DE MUL

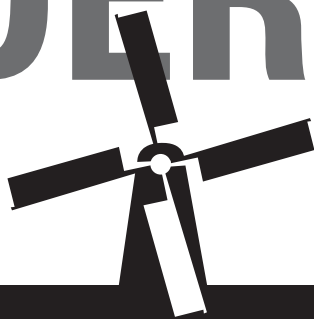
PANIEK

IN POLYTIEK IN
TIJDEN VAN
POPULISME **DE**

POLDER

**UITGEBREIDE EN
GEACTUALISEERDE EDITIE**

**MET EEN NIEUWE INLEIDING
VAN DE AUTEUR**

LEMNISCAAT

Copyright © Jos de Mul, 2017
Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal
Copyright © foto achterzijde: Bob Bronshoff
Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2017
ISBN 978 90 477 0947 3
NUR 730

Uitgebreide en geactualiseerde editie
Met een nieuwe inleiding van de auteur
De eerste editie verscheen bij uitgeverij Klement in 2011

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Druk- en bindwerk: Wilco, Amersfoort
Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie, opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

www.demul.nl
jos@demul.nl

Inhoud

Hartelijke afbeveling door Afshin Ellian 9

Polytiek in tijden van populisme. Inleiding bij de uitgebreide en geactualiseerde editie 14

Paniek in de Polder 14

Er waart een spook door Europa (en omstreken) 22

Polderpopulisme 25

Volk en vijand 27

Populisme van de daad 32

Tweetocratie à la Trump 35

Leve de representatieve democratie! 40

Polderbaan 52

1 Pleidooi voor de Polder. Politiek correcte bespiegelingen 61

Ankara mon amour 61

Revolte in de Polder 64

Polderpolytiek 67

Polderend populisme? 73

2 Pim pam pet. De grote verdwijntruc van het fortuynisme 82

Welkom in het slijk van het reële 82

De paradoxen van Pim 86

Over oervaders en Überpubers 88

Pim had het *niet* zo gewild 94

Marx was left and Freud was right 96

3	Schaatsende moslima's en interculturele vibraties	99
	Multiculturalisme, monoculturalisme, interculturalisme	99
	De koppigheid van tradities	101
	Premoderniteit, moderniteit, postmoderniteit	103
	Normen en waarden	105
4	Uitbreiding van de Polder. Europa of het nationalisme	108
	Euroscepticisme	109
	Staat en natie	111
	Het nationalisme	116
	Europolder	120
5	Europa: het tragische continent	125
	Waar is Europa? Wanneer is Europa? Wat is Europa?	125
	Athene en/of Jeruzalem	127
	Fundamenten en fundamentalisme	132
	De tragische traditie	135
	Hirsi Ali als Antigone	140
	Bush en De Irakezen De Perzen	144
	Tragikomische epiloog	149
6	Schuld en bonus. Over de eurocrisis, democratische tekorten en zondebokken	150
	Van risicosamenleving naar onzekerheidssamenleving	151
	Juridische aansprakelijkheid, morele verantwoordelijkheid en tragische schuld	153
	Oedipuscomplexiteit	155
	Habermas' oplossing voor het democratisch tekort van Europa	157
	Europese twijfels	159

7 De taliban op klompen. Over de scheiding van kerk en staat	162
De scheiding van kerk en staat	163
Non-discriminatie, vrijheid van godsdienst en de neutraliteit van de staat	165
Geloven in het publieke domein	168
Religie: tussen sociale cohesie en destructief geweld	175
8 De les van Kommagene	182
Çiyayê Nemrud	182
Terug in de tijd	184
Een intercultureel paradijs	187
<i>Je suis Antiochus</i>	188
9 Pleidooi voor een verlichte polytië	190
Over monomythen en polymythen	190
Pleidooi voor een verlichte polytië	196
Tolerantie gaat van au	200
Het Polder Pantheon	276
10 Dijkdoorbraak: het trauma van Srebrenica	208
<i>Resolution 819</i>	208
Noodlot en tragedie	209
Verantwoordelijkheid en schuld	211
De domesticatie van het noodlot	215
Esthetisering van het noodlot	221
11 Radicale Romantiek. Aan gene zijde van <i>hubris</i> en cynisme	224
Een Duitse affaire?	226
Romantiek als contra-Verlichting	227
De eeuwige oscillatie tussen enthousiasme en ironie	228
Voorbij moderne <i>hubris</i> en postmodern cynisme	229
Er valt nog aardig wat te romantiseren!	232

12	Polderpopulisme. Interpassieve politiek à(l)la(h) Wilders	233
	Populistische retorica	234
	De kloof tussen politiek en burger	235
	<i>Why we love to hate Haider Wilders</i>	236
	Interactieve en interpassieve politiek	237
	De wil van het volk bestaat niet	240
	De radicale act	242
	Zeldzaam medicijn	245
13	Polderspel, of de geboorte van Homo ludens 2.0	247
	De ludificering van de cultuur	248
	Alle cultuur is spel	249
	Pyrrusoverwinning?	250
	Dodelijke spelletjes	252
14	Vertrouwen in de Polder. Pleidooi voor een bijsluiter bij de digitale overheid	254
	Vertrouwen	256
	<i>Onlife</i>	255
	Vertrouwdheid	256
	<i>Datascope</i>	257
	Trouw	260
	Verheven onder de waterspiegel. Een sublieme uitleiding	261
	Een sublieme storm	261
	<i>Delightful terror</i>	262
	Ontzaglijk Zeeland	265
	Deltawerken	267
	Het technologisch sublieme	269
	Verantwoording	271
	Woord van dank	274
	Noten	276

Hartelijke afbeveling

Door Afshin Ellian

Jos en ik leerden elkaar onder een tragische omstandigheid kennen. Tragedies, daar is Jos de Mul een meester in. In dit geval liepen het reële en het imaginaire nogal door elkaar. Op 2 november 2004 vond in Amsterdam een tragedie plaats. Mohammed Bouyeri, de geboren en getogen Amsterdammer van Marokkaanse afkomst, besloot in de zomer van 2004 om in naam van Allah een daad te plegen. Mohammed B. vormde samen met een aantal andere jonge moslims de zogenaamde Hofstadgroep, die onder leiding stond van de Syrische geestelijk leider Mohammed Bassam Redouan al-Issa, alias Abu Khalid. Onder diens leiding waren ze in een politiek-theologisch proces terechtgekomen. Dit radicaliseringproces was bedoeld om bij de deelnemers een re-islamisering tot stand te brengen. Ze moesten opnieuw gaan ontdekken wat de ware islam betekende. Naast het bestuderen van de Koran keken ze ook weleens naar gewelddadige onthoofdings filmpjes om in de 'juiste' stemming te komen.

Al eerder was Mohammed B. tot de conclusie gekomen dat zijn naamgenoot Mohammed ibn Abdallah, de profeet en de oprichter van de islam (we korten hem gemakshalve af als Mohammed A.) opdracht had gegeven om de belediger van de islam en profeet Mohammed te doden. Daarom vertaalde hij een middeleeuwse fatwa waarin wordt geargumenteed dat beledigers van de islam en Mohammed moeten worden gedood.

De profeet Mohammed gaf niet alleen opdracht tot moord en plundering om zijn eigen veiligheid of die van zijn mensen te garanderen, maar ook wanneer er sprake was van beledigen van hem

of andere moslims. Vooral intellectuelen moesten het ontgelden. Ter illustratie noem ik het geval van Ka'ab ibn al-Ashraf. Ook een nogal tragische figuur. Ka'ab ibn al-Ashraf was een lastige dichter, die ook nog jood was. Na de slag om Badr schreef hij een gedicht over de nobele aristocraten uit Mekka, die tijdens de gevechten met de troepen van Mohammed om het leven waren gekomen. Ook dichtte hij spottende verzen over Mohammed en moslima's. Maar hij behoorde niet tot het kamp van de vijand (*mushrikun*, de polytheïsten) en hij had geen misdrijven gepleegd. Daarom mocht Ka'ab volgens de toen geldende wetten en tradities niet worden gedood.

In het diepste geheim vroeg Mohammed aan zijn volgelingen: 'Wie verlost mij van Ibn al-Ashraf?' De uitvoerder van deze aanslag, Ibn Maslama kreeg zelfs toestemming van Mohammed A. om te liegen. Want zonder een list kon hij Ka'ab niet doden. Uiteindelijk werd hij 's nachts naar buiten gelokt en op een wrede wijze vermoord. De moordenaars werden vervolgens nog gezegend door de profeet. Dit soort terreuraanslagen was een voorbode van wat de critici van de islam ook in de eeuwen daarna te wachten stond.

Ook Mohammed B. besloot, na het zien van de door Theo van Gogh en Ayaan Hirsi Ali gemaakte film *Submission*, om deze personen in de geest van Mohammed A. te doden. Ayaan werd zwaar beveiligd, maar Theo van Gogh was een gemakkelijk doelwit. Mohammed B. vermoordde Theo en daarna prikte hij een aan Ayaan Hirsi Ali gerichte brief op zijn lichaam.

Van Gogh viel in een oorlog die wij niet onder ogen willen zien. Daarom legde Mohammed B. het tijdens de rechtszaak nog eens uit: 'Volgens de wet verdiende hij de doodstraf en die heb ik voltrokken (...) Theo van Gogh zag zichzelf als een soldaat. Hij streed tegen de islam. Op 2 november 2004 heeft Allah een soldaat gestuurd die hem de strot heeft doorgesneden. Allah heeft het woord van Kufr [ongeloof] op die dag vernederd. Op die dag heeft Allah het woord van de waarheid gevestigd. De Kafir [ongelovige] is afgeslacht. Dit is jihad in de meest letterlijke zin.'

Ayaan bevond zich in de arena en marcheerde in de ranken van de soldaten van het kwaad, aldus Mohammed B. Welke misdrijven heeft Ayaan gepleegd? Minstens drie misdrijven: 'Ze heeft de profeet beledigd, ze is afvallig en ze heeft zich aangesloten bij de vijand. Drie redenen, die ieder op zich voldoende zijn om haar voor de doodstraf in aanmerking te doen komen. Vanaf het moment dat zij de politiek in ging en haar eed voor het parlement aflegde, is ze afvallig geworden.' De belangrijkste vraag is dan wat de echte boodschap was van de open brief aan Ayaan, die Mohammed B. achterliet op het lichaam van Theo van Gogh. 'Het statement is: het is oorlog en als je in de arena bevindt, dan weet je wat je te wachten staat.'

U vraagt zich af wat heeft dit met Jos de Mul te maken? Niets en alles. Wees gerust: Jos is geen terrorist. Evenmin is hij een liefhebber van terroristen. Zijn kritische geest en vaak wat spottende stijl maken hem eerder een geestverwant van Ka'ab ibn al-Ashraf. Neen, de zaak heeft niet zozeer met de opvattingen van Jos te maken, maar veeleer met onze bijzondere kennismaking. We zouden op vrijdag 5 november 2004 voor het eerst samen een reeks colleges gaan geven voor de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB). Maar drie dagen daarvoor werd Van Gogh vermoord en er heerste grote paniek in Nederland. De aard en de omvang van de dreiging was op dat moment nog niet duidelijk. Sommigen van de leden van de Hofstadgroep beschikten over vuurwapens. De veiligheidsdiensten moesten de situatie onder controle krijgen. Een paar dagen later verbande de Nederlandse overheid Kamerlid Ayaan Hirsi Ali naar Amerika omwille van haar 'veiligheid'.

Ook mijn veiligheidssituatie werd er niet beter op in die dagen. Kort na 2 november werd rond mijn persoon regionale bewaking en beveiliging ingesteld. Tevens ontstond een discussie over de beveiliging van opiniemakers: moesten ze door de centrale overheid of lokale overheden worden beveiligd? Anders gezegd: moesten de opiniemakers zoals de politici door de centrale overheid

(en dus de НСТВ) of door zesentwintig politiekorpsen worden beveiligd? Zesentwintig korpsen betekent zesentwintig keer de mogelijkheid om aan je verantwoordelijkheid te ontsnappen. Dat betekende bovendien dat beveiligde personen zelf zouden moeten gaan onderhandelen met die korpsen over hun beveiliging. Het ging hier dus om de eindverantwoordelijkheid. Uit de situatie rond Van Gogh was gebleken hoezeer de rol van de centrale overheid in dit soort vraagstukken cruciaal is. Al deze zaken maakten het voor mij onmogelijk om mijn aandeel in de colleges aan de NSOB te verzorgen. Onze eerste kennismaking was dus eigenlijk helemaal geen kennismaking. Jos moest de dialoog in zijn eentje voeren.

Vanaf begin 2005 waren alle zaken rond de beveiliging geregeld. De centrale overheid werd primair verantwoordelijk gesteld voor de veiligheid van de bedreigde opiniemakers. Zodoende konden we dat jaar de colleges wel samen geven, met twee bewakers bij de deur. Inmiddels geven we al jaren samen colleges over multiculturalisme, de Griekse tragedie en de maatschappelijke vraagstukken die daarmee samenhangen. Als vakgenoten zijn we daarbij voortdurend in een stevige socratische dialoog verwickeld. Jos is een vrolijke interculturalist en ik ben een criticaster van het multiculturalisme. We gaan geheel op in het gesprek, blaffen elkaar soms af, corrigeren elkaar, maar leren ook veel van elkaar. We zijn elkaar steeds meer gaan respecteren en we zijn in de loop van die jaren, ondanks het feit dat we het over tal van zaken oneens zijn, goede vrienden geworden. Filosoferen vindt altijd plaats onder vrienden. Ik vind het een grote eer dat ik met hem samen colleges mag verzorgen. Ook ben ik erg vereerd dat ik hier een voorwoord mag schrijven.

Jos de Mul heeft een erudiete geest en is een scherp analyticus. Deze scherpte zult u ook aantreffen in de politiek-filosofische essays die hier zijn opgenomen. Zijn analyse van het religieuze en seculiere monotheïsme en zijn pleidooi voor een politiek polytheïsme kan ik u van harte aanbevelen. Natuurlijk is het jammer

dat deze onverbeterlijke postmodernist in weerwil van zijn analytische vermogens de bal nogal eens mislaat als het gaat om de juiste houding tegenover de politieke islam. Tijdens onze colleges kan ik dat gelukkig altijd onmiddellijk rechtzetten. Hier kan ik de argeloze lezer slechts vooraf waarschuwen. Pas op! Lees de volgende essays uitsluitend in voorzichtige doses en met voortdurende inachtneming van het gezond verstand! En wees voortdurend op uw hoede voor interculturele verleiding die uit deze essays spreekt! Wie deze waarschuwing ter harte neemt, kan een spannend denkavontuur tegemoet zien. We hoeven het in het leven niet altijd met elkaar eens te zijn (liever niet zelfs!), maar we moeten elkaar wel tot nadenken aanzetten. En dat is wat Jos de Mul als geen ander doet.

Afshin Ellian
Leiden, februari 2017

Polytiek in tijden van populisme

Inleiding bij de uitgebreide en geactualiseerde editie

Door Jos de Mul

Zolang de vvd Rutte niet terugtrekt zal de pvv niet met de vvd regeren.

- Tweet van Geert Wilders, 10-01-16, 13:05

Het vooraf uitsluiten vd mogelijke winnaar van democratische verkiezingen is een belediging naar miljoenen kiezers en riekt naar dictatuur.

- Tweet van Geert Wilders, 16-01-17, 09:17

Paniek in de Polder

De publicatie van *Paniek in de Polder* is een daad van burgerlijke gehoorzaamheid. De aanleiding voor dit boek is de aardverschuiving in het politieke landschap in Nederland sinds de moorden op Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004). In de tijd van Fortuyn werden er overal in het voorheen zo liefelijke Polderlandschap levensbedreigende ‘Paarse puinhopen’ ontdekt. Paniekreacties alom. Het ideaal van de multiculturele samenleving, dat de voorafgaande decennia breed was gedragen door alle politieke middenpartijen, werd van het ene op het andere moment verketterd, net als het Poldermodel dat ten tijde van de kabinetten-Kok nog internationaal was geroemd. En de afwijzing van de Europese Grondwet in 2005 (ruim 61 procent van de 63,3% van de kiesgerechtigden die hun stem uitbrachten bij het referendum stemde tegen) maakte duidelijk dat ook de Nederlandse liefde voor het Europese project plotsklaps danig was bekoeld.

Die plotselinge omslag verbaasde me. Hoewel ik mijzelf nu

niet onmiddellijk een nationalist zou willen noemen, koester ik het idee dat Nederland een bijzonder prettig land is om in te wonen. Het behoort tot de welvarendste landen ter wereld, dankzij de verzorgingsstaat is de rijkdom minder ongelijk verdeeld dan in de meeste andere landen, als rechtsstaat scoort Nederland onveranderlijk zeer hoog bij internationale vergelijkingen, en ook wat betreft de kwaliteit van de democratie en het openbaar bestuur worden slechts weinig landen beter beoordeeld.¹

Dat alles geeft aanleiding tot enige ‘patriottistische trots’. Temeer omdat de verreweg meeste Nederlanders de genoemde zaken ook lijken te waarderen. In weerwil van de vele en vaak luide uitingen van onbehagen laat vergelijkend gelukonderzoek keer op keer zien dat Nederlanders tot de gelukkigste mensen ter wereld behoren.² En hoewel persoonlijk geluk niet één op één correspondeert met hoe men de samenleving waardeert, kan de gelukservaring natuurlijk ook niet los worden gezien van de maatschappelijke context.

Dat laatste spoot met mijn persoonlijke ervaring. Ik heb als gasthoogleraar in de Verenigde Staten, China en Japan gewoond en verblijf regelmatig in Indonesië, omdat een van mijn zoons met een Indonesische is getrouwd en inmiddels al twaalf jaar in dat land woont en werkt. Die buitenlandse verblijven hebben me niet alleen bewuster gemaakt van mijn Nederlandse en Europese identiteit, maar hebben me ook doordrongen van de kwaliteit van het leven in ons deel van de wereld. Een kwaliteit die niet alleen met de welvaart samenhangt, maar ook met de waarden die door onze samenleving en staat worden belichaamd. Het is niet voor niets dat zovelen in ons tijdperk van globalisering van buiten Europa naar ons continent trekken.

Tegelijkertijd is het duidelijk dat de immigratie van ‘gelukzoekers’ en vluchtelingen en de daarmee gepaard gaande ‘interculturalisering van de samenleving’ (waarover meer in het vierde hoofdstuk) ook problemen en spanningen veroorzaken. Ik besef dat ik als lid van de ‘intellectuele elite’ – overigens niet uit een elite

voortgekomen – meer de voordelen dan de nadelen ervaar van de globalisering en de daarmee gepaard gaande vermenging van culturen. Ik heb een boeiende baan waarvan ik goed kan leven, woon in een prettige omgeving en ervaar de interculturele kruisbestuiving vooral als een verrijking.

Maar wie als laagopgeleide ‘oude Nederlander’ in een van de probleemwijken in de grote steden woont en het levensgeluk vergald ziet door slechte woonomstandigheden, etnische spanningen of criminaliteit, wie zijn of haar baan verliest aan werkrachten uit andere Europese landen of ‘Nederlanders met een migratieachtergrond’, wie het gevoel heeft dat belangrijke waarden of tradities onder druk staan (variërend van ongerustheid over het toegenomen geweld tegen homoseksuelen tot de dreigende verdwijning van Zwarte Piet), die heeft redenen om de interculturalisering en globalisering met boosheid, angst en wantrouwen te bejegenen. Ook de leef- en werkomstandigheden van veel van de legale en illegale nieuwkomers zijn in veel gevallen niet rooskleurig. Zij ervaren discriminatie en soms zelfs onverholen racisme, en worden niet zelden uitgebuit in het zwarte circuit. De ‘verhuftering’ van de openbare ruimte, radicaliserende moslims, terroristische aanslagen en de opkomst van het doemdenkende en haatzaaiende populisme dragen eveneens bij aan het maatschappelijk onbehagen.

Wanneer we willen pogen het leefklimaat voor zoveel mogelijk Nederlanders prettig te houden of maken, dan is het noodzakelijk dat we de negatieve effecten van globalisering en interculturalisering benoemen, bediscussiëren en op de politieke agenda plaatsen. Als Nederlands staatsburger voel ik het als mijn burgerplicht om daaraan een bijdrage te leveren. Sinds 2002 heb ik me daarom regelmatig gemengd in discussies door de publicatie van essays in landelijke dagbladen, deelname aan debatten en optredens voor radio en televisie. Tien jaar na 9/11 bundelde ik een selectie van mijn essays in de eerste editie van *Paniek in de Polder*.

De ondertitel *Polytiek in tijden van populisme* geeft aan dat ik in

dit boek twee politieke uitgangspunten tegenover elkaar zal plaatsen. Het neologisme ‘polytiek’ (waarover later meer) brengt het ideaal van pluralisme en diversiteit tot uitdrukking dat we belichaamd zien in de liberaal-democratische rechtsstaat, waarin het meerderheidsprincipe in evenwicht wordt gehouden door de rechtsstatelijke bescherming van minderheden, en het vrijheidsbeginsel door de principiële gelijkheid der burgers. Principes die naar mijn mening in belangrijke mate hebben bijgedragen aan het Poldergeluk. Het populisme gaat daarentegen uit van de opvatting dat ‘het volk’ één is en wordt gekenmerkt door een homogene cultuur waarbinnen geen plaats is voor pluralisme en diversiteit. Daarmee schaart het hedendaagse populisme zich in een lange fundamentalistische traditie die niet alleen tot uitdrukking komt in monotheïstische godsdiensten als het christendom en de islam, maar ook in de totalitaire politieke ideologieën van het fascisme en communisme, en de totalitaire levensbeschouwingen van het Verlichtingsfundamentalisme en het neoliberale marktfundamentalisme.

Paniek in de Polder is een warm pleidooi voor het verguisde Poldermodel, omdat dit model naar mijn mening in de afgelopen eeuwen een cruciale rol heeft gespeeld in de vorming van de liberaal-democratische rechtsstaat. Nu leidt een pluraliteit en diversiteit van waarden en normen bijna onvermijdelijk tot tegenstellingen tussen maatschappelijke klassen, etnische groepen of religieuze gemeenschappen. Zulke tegenstellingen kunnen eenvoudig uitmonden in een gewelddadige strijd, zo leren de christelijke godsdienstoorlogen in de zestiende en zeventiende eeuw en de oorlogen tussen soennieten en sjiieten die momenteel plaatsvinden in het Midden-Oosten. Het succes van het Poldermodel, zo beargumenteer ik in dit boek, is dat het enerzijds de pluraliteit en diversiteit aan opvattingen en meningen ruim baan geeft, maar tegelijkertijd de tegenstellingen pacificeert door compromisvorming.³

De stormachtige opkomst van het populisme heeft de bereid-

heid tot dialoog en compromis echter danig ondermijnd. De standpunten in het maatschappelijk debat hebben zich verhard. Verworvenheden als openheid, tolerantie en respect staan daarbij onder druk. Schelden en verdacht maken nemen vaak de plaats in van bereidheid om de argumenten, zorgen en emoties van de gesprekspartner serieus te nemen. Dat geldt niet alleen voor de populistten zelf. Ook tegenstanders worden gemakkelijk meegesleept in hun provocerende treitertaal. Ik heb dat in de afgelopen jaren ook zelf herhaaldelijk ondervonden.

Bijvoorbeeld in het voorjaar van 2012, toen ik naar aanleiding van dit boek werd uitgenodigd om de tiende Rotterdamlezing te houden. De lezing was gepland op 2 mei, tien jaar na de moord op Pim Fortuyn, en het leek me gepast mijn Rotterdamlezing aan hem te wijden. De familie van Fortuyn zou aanwezig zijn en na afloop zou ik in discussie gaan met Marco Pastors. Hoewel Pastors als lijsttrekker van Leefbaar Rotterdam net als zijn leermeester Fortuyn niet vies was van polariserende en provocerende uitspraken, waardeerde ik het feit dat hij niet wegliep voor bestuurlijke verantwoordelijkheid en zich als wethouder van infrastructuur inzette om de verloederding van Rotterdamse volkswijken tegen te gaan. Ik zag uit naar een stevige, maar op argumenten gebaseerde discussie. Ik koos als titel voor mijn lezing ‘Op weg naar het beloofde land. Fortuyn en het politiek messianisme’.

Als een eerbetoon aan Fortuyn en een handreiking aan Pastors analyseerde ik Fortuyns politieke carrière geheel in termen die waren ontleend aan Fortuyns boek *De verweesde samenleving* (1995). Dat is zonder twijfel een van zijn interessantste boeken, ook vanuit biografisch perspectief gezien. Daarin stelt hij dat de postmoderne samenleving er ‘een geworden [is] van wezen, zonder leiding, zonder geborgenheid, zonder doel’. Zijn oplossing is een terugkeer van de Vader ‘in het gezin, op school, de vereniging, in de buurt, in de bedrijven en de instellingen en ten slotte in het publieke domein’. Fortuyn beschrijft deze nieuwe leider in politiek-religieuze termen als een Mozes die het volk leidt naar het

beloofde land. De laatste zin van het boek maakt duidelijk wie deze rol op zich moet nemen: 'Ik ben gereed. U ook? Op weg naar het beloofde land.'

Deze messianistische rol, zo merkte ik in mijn lezing op, was Fortuyn op het lijf geschreven. Niet alleen bezat hij het benodigde charisma, maar hij voelde ook een diep roepingsbesef en speelde de rol van martelaar – in geen enkele politieke partij welkom en door Jan Nagel verraden – met verve. Ik legde uit dat die messianistische houding ook iets verklaart van de emotionele, bijna religieuze verering die Fortuyn reeds bij zijn leven en zeker na de moord op hem ten deel viel. Maar ik betoogde ook dat Fortuyn een gevaarlijk spel speelde:

Het messianistische populisme is een van de opvallende uitingsvormen van de terugkeer van de Oervader en ook het scenario lijkt zich te herhalen. In het licht van de unheimelijke mythe van de oerhorde dringt zich de ongemakkelijke vraag op of de uitschakeling van de messianistische Fortuyn niet onvermijdelijk was. Wie door het uitspreken van de wens het eerste artikel van de grondwet, dat discriminatie verbiedt en daarmee een van de pijlers is waarop de democratische rechtsstaat berust, af te schaffen, zoals Fortuyn deed in een op 9 februari 2002 door *de Volkskrant* gepubliceerd interview, die kondigt in feite de 'politieke natuurtoestand' af en ruilt daarmee *de jure* de politiek in voor de burgeroorlog. Daarmee zette Fortuyn de schop in de dijk die de politieke Polder tegen het natuurgeweld beschermt.

Natuurlijk wil ik niet beweren dat het onvermijdelijk was dat Fortuyn fysiek werd vermoord. En nog veel minder zou ik die moord willen verdedigen. Maar dat het uitroepen van de politieke natuurtoestand onvermijdelijk enige vorm van symbolisch of reëel geweld oproept, ligt hoe dan ook in een dergelijke, de rechtstaat opschortende daad zelf besloten. Het symbolische geweld kwam van Leefbaar Nederland, dat

Fortuyn naar aanleiding van het interview afzette als leider. De moord in het Mediapark was de barbaarse herbevestiging van de symbolische moord die reeds had plaatsgevonden.

Na de moord op Fortuyn zagen we hoe in de LPF de politieke zonen van Fortuyn elkaar ‘de tent uit vochten’. Ook in de PVV zijn de zonen in opstand gekomen tegen Wilders. Populistische leiders spelen een gevaarlijk spel. Ze spelen weliswaar het democratische spel mee, maar tegelijkertijd morrelen ze aan de grondvesten van de rechtsstaat. Na Fortuyn heeft vooral Wilders het democratisch-populistische dubbelspel vervolmaakt – enerzijds als gedoogpartner daadwerkelijke invloed uitoefenen op het regeringsbeleid, anderzijds ten volle de populistische kaart uitspelen van stigmatisering en discriminatie.

Op zijn verzoek stuurde ik Marco Pastors mijn lezing vooraf toe. Hij reageerde met een boze e-mail waarin hij me schreef nog nooit zoveel onzin bij elkaar te hebben gezien, en hij weigerde met mij in gesprek te gaan. Ik onderdrukte – met enige moeite – de neiging hem te schrijven dat dat onzinnige karakter waarschijnlijk voortvloeide uit het feit dat mijn lezing voor een belangrijk deel uit citaten van Pim bestond. In plaats daarvan schreef ik hem dat ik zijn terugtrekking betreunde, omdat het mijn intentie was een serieus gesprek aan te gaan. Het mocht niet baten.

Pastors bleef bij zijn weigering, de familie Fortuyn trok zich eveneens terug, kranten en tijdschriften deden verslag en een relletje was geboren. *HP/De Tijd* kopte fijntjes: ‘Filosoof De Mul: ‘Fortuyn had de moord aan zichzelf te danken.’⁴ Zelfs *NRC Handelsblad*, dat de dag na de lezing een ingekorte versie van mijn lezing publiceerde, kon het niet nalaten de titel ‘Op weg naar het beloofde land. Fortuyn en het politiek messianisme’ te vervangen door de suggestieve kop ‘Eliminatie Fortuyn onvermijdelijk?’⁵ Mijn poging tot dialoog viel overigens niet bij alle fortuynisten die de lezing bijwoonden, in verkeerde aarde. Enkele geëmotio-

neerde oudere aanhangers van Pim uit de volkswijken kwamen na afloop van mijn lezing naar mij toe om hun instemming te be-
tuigen met mijn vergelijking tussen Fortuyn en de Messias.

Een fundamenteel verschil van mening hoeft een zinvolle discussie niet noodzakelijk in de weg te staan. Dat is in ieder geval de ervaring die ik heb opgedaan in de colleges over de interculturele samenleving die ik sinds 2005 samen met Afshin Ellian verzorg aan de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur in Den Haag. Op onze gedeelde ‘polytiek’ afkeer van religieus en seculier fundamentalisme na, zijn er weinig thema’s waarover we het eens zijn. Misschien dat het mede komt door het tragische gesternte waaronder onze samenwerking aanving, maar in de afgelopen jaren hebben we niet alleen veel van elkaar geleerd, maar er zelfs een warme ‘strijdige vriendschap’ aan overgehouden.⁶

Toch zijn dergelijke welwillende dialogen vrij zeldzaam in tijden van populisme. Dat de polarisatie en verharding van het debat ook de tegenstanders van het populisme niet onberoerd laat, wordt weer eens bevestigd in het essay ‘Het verdriet van Nederland’ dat de Vlaamse schrijver Tom Lanoye in april 2016 heeft gepubliceerd in *NRC Handelsblad*. Daarin presenteert Lanoye mij de rekening voor de discussie die wij enkele jaren eerder in Tilburg tijdens de Dag van de Filosofie hebben gevoerd over het Vlaamse *cordon sanitaire*. In een aan die discussie voorafgaand interview over *Paniek in de Polder* heb ik uiteengezet waarom ik een *cordon sanitaire* geen goed idee vind.

Net als tijdens onze discussie in Tilburg verdedigt Lanoye in zijn *NRC*-essay het *cordon sanitaire* hartstochtelijk. Op de argumenten die ik tijdens het interview heb genoemd – ik kom daar zo dadelijk nog op terug – gaat Lanoye niet in. Gelardeerd met voor mij als Zeeuws-Vlaming amusante schimpscheuten aan het adres van immer ‘badinerend en boven twijfel verheven’ orerende *Ollanders* als De Mul, wier gepolder ertoe heeft geleid dat zij nu opgescheept zitten met Thierry Baudet (‘de Hollandse pin-up van de natiestaat’) en Geert Wilders (die ‘nog altijd vooraan [staat] op

de bühne van wat hijzelf ‘een nepparlement’ noemt’), tamboereert Lanoye op het grote succes van het *cordon sanitaire* in Vlaanderen, dat heeft geleid tot niet minder dan ‘de electorale implosie’ van het Vlaams Belang van Filip Dewinter. ‘Feit blijft’, zo besluit hij zijn schotschrift, ‘dat het welslagen van het Belgische *cordon* in Nederland systematisch wordt ontkend. Aan dat negationisme hangt de geur van een gezamenlijke bezwering, van prematuur exorcisme. Eén democratische techniek wordt bij voorbaat geschrapt, op ingebeelde gronden en tegen alle bewijzen en getuigenissen in. Is dat lafheid, vrienden? Of vinden jullie werkelijk dat er, overal en te allen tijde, met wie of wat dan ook gepolderd móet worden?’⁷

Ik kan natuurlijk niet voor de andere door Lanoye bespote Nederlanders spreken, maar wat mij betreft is het antwoord: jazeker. Als we de pluralistisch-democratische rechtsstaat willen handhaven die we in de afgelopen eeuwen stap voor stap hebben opgebouwd, dan zullen we inderdaad moeten blijven polderen. Maar dat betekent, anders dan Lanoye beweert, allerminst een knieval voor de ideologie van het populisme. Integendeel. Om uit te kunnen leggen waarom dat zo is, moet ik wat dieper ingaan op de recente geschiedenis, de ideologie en de stijl van het populisme.

Er waart een spook door Europa (en omstreken)

In een artikel dat enkele weken na de verkiezing van Donald Trump tot president van de Verenigde Staten is gepubliceerd in de *Financial Times*, vergelijkt de Amerikaanse politicoloog en filosoof Francis Fukuyama die gebeurtenis met de val van de Berlijnse Muur in 1989.⁸ Waar Fukuyama de val van de Muur in zijn beroemde essay ‘The End of History?’⁹ duidde als de definitieve overwinning van de liberale democratie, daar constateert hij in zijn artikel over Trump verontrust dat diens presidentschap wel eens de aanvang zou kunnen inluiden van een nieuw tijdperk in de wereldpolitiek: dat van het populistisch nationalisme.

Echt verrassen doet deze recente uitspraak van Fukuyama niet. Het door hem in 1989 uitgedragen geloof in de mondiale zege-

tocht van de liberale democratie had al op 11 september 2001 een fikse knauw gekregen met de radicaal-islamitische terreuraanslag op het World Trade Center in New York, en ook de opmars van het populisme is niet van vandaag of gisteren.

In heel Europa is de aanhang van nationalistisch-populistische partijen en bewegingen spectaculair gegroeid in de afgelopen decennia. Het Front National in Frankrijk, de UK Independence Party in Engeland, Lega Nord en de Vijfsterrenbeweging in Italië, Syriza in Griekenland, Podemos in Spanje, de Freiheitliche Partei Österreichs, de Dansk Folkeparti in Denemarken en de Partij Voor de Vrijheid (PVV) in ons eigen land drukken in toenemende mate een stempel op de nationale politiek. In sommige gevallen door gedoogconstructies (in Denemarken tussen 2001 en 2011, en in ons eigen land in 2010-2012 ten tijde van het kabinet-Rutte I) en in andere gevallen doordat gematigde partijen uit angst voor stemmenverlies worden verleid tot populistische retoriek en standpunten.

Populistische sentimenten speelden ook een rol bij de nationale referenda die in 2016 in Nederland leidden tot de afwijzing van de Associatie-overeenkomst tussen de Europese Unie en Oekraïne, de uittreding van Engeland uit de Europese Unie (Brexit) en de val van de regering-Renzi in Italië. In Oostenrijk behaalde FPÖ-kandidaat Norbert Hofer eind 2016 bij de presidentsverkiezingen bijna de helft van de stemmen en in Frankrijk ontpopte Marine Le Pen zich tot een serieuze kandidaat voor het Franse presidentschap. In Hongarije veroverde de nationalistisch-populistische partij Fidesz van Viktor Orbán in 2010 regeringsmacht, en in Polen kwam de door de tweelingbroers Kaczyński opgerichte partij Recht en Rechtvaardigheid (PiS) in 2015 aan het bewind – in beide gevallen met een absolute meerderheid in het parlement. Zelfs in Duitsland, waar het traumatische nationaalsocialistische verleden de opkomst van het populisme gedurende lange tijd heeft verhinderd, lijkt het populisme met PEGIDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes) en Alterna-

tive für Deutschland vaste voet in het politieke landschap te hebben gekregen.

En net als dat bij het negentiende-eeuwse spook van het communisme het geval was, waart het spook van het populisme allang niet meer alleen in Europa rond. In Turkije is Recep Tayyip Erdoğan tijdens zijn premier- en presidentschap een steeds radicaler islamitisch-populistische koers gaan varen. In Venezuela wordt het links-populisme van Hugo Chávez gecontinueerd door zijn opvolger Nicolás Maduro. Ook in Rusland en China krijgt de politiek steeds populistischer trekken met de leiderscultussen rondom Vladimir Poetin en Xi Jinping (sinds kort voorzien van een keizerlijk geel theeservies). En met de opkomst van de Tea Party ontwikkelde zich een christelijke vorm van populisme in de Verenigde Staten, en met de voor velen onverwachte verkiezing van Trump in de Verenigde Staten is duidelijk geworden dat zelfs in een tweepartijendemocratie een populist de macht kan grijpen.

Het populisme keert daarmee terug naar de plaats van origine: de People's Party, die rond 1880 in de Verenigde Staten is ontstaan, wordt door velen beschouwd als een van de eerste populistische bewegingen ter wereld. Deze partij, die vooral aanhang had onder boeren uit de Midwest, zette zich sterk af tegen industriële en financiële elites aan de Oostkust en dreigde zelfs gedurende een korte periode een einde te maken aan de heerschappij van de toen reeds dominante Republikeinse en Democratische Partij.

Toen de beweging om verschillende redenen uit elkaar viel, sloot een deel van de aanhangers zich aan bij de Socialistische Partij. Hoewel die partij slechts een marginale rol heeft gespeeld in de twintigste-eeuwse Amerikaanse politiek, viel een echo van deze beweging te beluisteren in de campagne die de onafhankelijke 'democratisch socialist' Bernie Sanders voerde om presidentskandidaat voor de Democratische Partij te worden. Ook in het twintigste-eeuwse Latijns-Amerika, in het bijzonder in Argentinië ten tijde van Juan Perón, treffen we vergelijkbare bewegingen aan. Hoewel deze bewegingen eerder aanhang vonden bij

de stedelijke bevolking dan op het platteland, werden ze eveneens gekenmerkt door een mix van aandacht voor achterstandsgroepen, nationalistische sentimenten en autoritair leiderschap.¹⁰

Het is te vroeg om te kunnen vaststellen of Fukuyama's oordeel dat Trumps verkiezing een breukpunt in de wereldgeschiedenis markeert, correct is. Dat het populisme wereldwijd een fundamentele uitdaging vormt voor de pluralistische democratie zoals die zich in de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld, zal niet worden ontkend door degenen die de opkomst van het populisme met bezorgdheid gadeslaan. En natuurlijk evenmin door de populistten zelf, die na de verkiezing van Trump vol vertrouwen de landelijke verkiezingen in Nederland, Frankrijk en Duitsland in 2017 tegemoet zien.

Polderpopulisme

Op het eerste gezicht lijkt er wel iets te zeggen voor Lanoye's stelling dat het populisme in Nederland door het gepolder en gedogen vrij baan heeft gekregen. Haalde Wilders in 2006 nog slechts negen van de honderdvijftig zetels bij de Tweede-Kamerverkiezingen, in 2010 waren dat er al vierentwintig geworden. En in de aanloop naar de verkiezingen in maart 2017 laten de peilingen zien dat de PVV wel eens de grootste zou kunnen worden. In diezelfde periode groeide aan de linkerkant van het politieke spectrum de Socialistische Partij (SP), een partij die zichzelf vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw geleidelijk omvormde van een sektarische maoïstische splinterpartij tot een sociaaldemocratische partij, maar wel degelijk een populistische en eurosceptische inslag bleef behouden. Hoewel de SP het electorale succes dat zij onder leiding van Jan Marijnissen in 2006 boekte (vierentwintig zetels) niet heeft vastgehouden, heeft de partij net als de PVV sterk bijgedragen aan de uitholling van de middenpartijen. Net als elders in Europa is ook in Nederland de opkomst van de populistten gepaard gegaan met een drastische terugval van de traditionele partijen op confessionele, liberale en socialistische grondslag.¹¹